

Comenius Ianus-arca és a feltörő polgárság művelődési igénye

(Válasz Tettamanti Béla dolgozatára)

Írta: Geréb György főiskolai tanár*

Ebben az esztendőben világszerte ünneplik Comeniust: 300 éve jelent meg az *Opera didactica omnia* c. gyűjteményes kiadása Amsterdamban. Talán egy pedagógusról sem írtak annyi elemző, értékelő művet, mint éppen róla. Gondolatainak életszerűségét, s mindenkori aktualitását mutatja, hogy ezek dinamikus erejű eszmecseréket, vitákat is létrehoznak és a ma pedagógiai problémáit is előrelelindítik. Egyik ilyen vitában, mely a *Schule und Nation* hasábjain az utóbbi esztendőben folyt le, Comenius világnézetét elemezték.

Comenius didaktikai nézeteinek tárgyalásakor csupán arra vállalkoztam, hogy e nagy pedagógus hagyatékának didaktikai koncepcióját elemzem, rekonstruálom és a didaktika e tudományos megalapozójánál felmerült problémátörténeti alapokra rámutatok. E feladat elvégzése közben mérlegeltem azonban a Comenius világnézetével foglalkozó eddigi kutatásokat is, melyek megvilágítják, milyen keretben, körülmények, feltételek mellett törekedett Comenius oktatási, pedagógiai tervek megvalósítására. Mindezek alapján úgy láttam, jobban megérthetjük és elemezhetjük Comenius didaktikai felfogásmódját, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy Comenius a feudális oktatási eljárást, a dogmatikus-verbális tanítást tudatosan kritizálta, mégpedig éppen a ráható társadalmi-gazdasági tényezők, haladó eszmeáramlatok hatására a kialakuló polgári szükségleteknek megfelelő pedagógia keretében. Természetesen mindenütt hangsúlyoztam, hogy ez a polgári szemléletmód a feudalizmus és a kialakuló kapitalizmus mesgyéjén ellentmondásosan jelentkezik, hiszen Comenius alapvetően idealista, misztikus, transzcendens nézeteket valló, hívő ember volt. Ez a vallásos szemléletmód azonban demokratikus, modern formában jelentkezett nála, még mechanikus materialista, mindenesetre objektív természetszemléletre törekvő tétéleket, megfigyeléseket is hangoztatva, *végsősorban* mindent Istenre visszavezető megállapí-

* Az egyetemi Acta-szabályzat nem engedi meg a nem egyetemhez tartozó személy önálló cikkének közlését. E válasz közlését a szerkesztő szoros kivételképp ajánlotta fel a válaszadónak.

tásai mellett. Véleményem szerint éppen itt van a kérdés kulcsa: Comenius végső sorban mindent transzcendens, isteni eredetre vezet vissza, de a közelebbi célok, evilági célok nagyonis reálisak nála, s kifejezik a haladó polgárság művelődési igényének alapjait. Ez pedig nem képzelhető el másként, mint a biblikus hatásanyag *mellett* a kor haladó bölcséleti, természettudományi, társadalmi nézeteinek rezultánsaként, s ennek megfelelő kettős hatás-egységben, mely azután az iskolai művelődésanyag kiválasztásában, valamint enciklopedikus-panszofista bölcséleti felfogásmódjában is tükröződik. Tettamanti Béla professzor értékes gondolataihoz is e szellemben kívánok hozzájárulni.

*

Tettamanti professzor kétségbevonja, hogy Comenius nézeteiben a transzcendens szemléletmód mellett a kialakuló polgári ideológia is megmutatkozik. Szerinte Comenius világnézeti meggyőződése semmi egyéb, mint »ennek a huszita püspöknek szektáns, misztikus, a csodavárás reménységeiben elragadott transzcendens keresztény vallásossága«. Véleményében megállapítja, hogy magam is alapvetően fontosnak találom Comenius világnézeti beállítottságában a transzcendens eredetű, Comenius vallásos meggyőződéséből eredő elemeket is. Nem helyesli azonban az általam említett és a Comenius-kutatók általános véleményével megegyező állítást, amely szerint a transzcendens eredetű és polgári ideológiai gyökereket mutató nézetek *kettőssége* jelentkezik Comenius nézeteiben. Csakis vallásos meggyőződését tartja Tettamanti professzor a Comenius-féle törekvések indítóórájának s nem hajlandó »a kor polgári rendjének igényeit, mint a Comenius-féle törekvések egyik indítóóráját, különálló, vallásos meggyőződéstől idegen, vagy legalábbis attól elhatárolható, más irányú tájékozódásból eredő, más forrásokból táplálkozó, külön ható tényezőnek látni«, továbbá azt mondja: »a lényeges az, hogy az egész Comenius által vallott világnézeti gondolkodásmód egyetlen gyökere és annak minden törekvését éltető tartalma, ismételten: a protestáns vallásosságnak Comeniusban átélt sajátos formája«.

Nemcsak az én megállapításom, hogy Comenius korában már bizonyos fejlődési utat tettek meg a kapitalista rend irányában. Robert Alt pl. határozottan állítja, hogy Comenius korában a feudalizmus ölében már kibontakozó félben voltak a kapitalista elemek (1). Megállapítja továbbá, hogy e korban éppen az eredeti tökefelhalmozódás tapasztalható Hollandiában és Angliában, ahol a polgárság érdekeit szolgáló állam jött létre. Ennek alapján azt a helyes következtetést vonja le, hogy a huszita tradíció mellett »Comenius törekvései a kapitalista rendet megalkotó polgári törekvésekben gyökereznek«.

A magam részéről elfogadom Alt, Chlup, Krasznovszkij, Lordkipanidze, stb. egységes álláspontját arra vonatkozólag, hogy Comeniusnál megállapíthatók a vallási ideológia mellett a feudális nézeteken túlmutató polgári ideológia jellemzői. A 17. század sajátos ellentmondásos egység, s ez tükröződik az ideológiákban is. A vallásos forrásokon túl kimutathatóan hatottak Comeniusra a természettudományok, haladó bölcséleti irányzatok, s általában a körülötte kialakuló, változás alatt álló egész gazdasági-társadalmi rend. E nézetet L'udovit Bakoš: Comenius világnézetéről

írott tanulmányában a következőképpen körvonalazza: »Comenius nagysága abban van, hogy a két világ gazdasági-politikai és ideológiai harca között, forradalmi nemzeti tradíciókba nevelkedett, tudatosan lett a formálójá, sőt az újkor pedagógiai áramlatainak kezdeményezője, még ha a mindenkit átható vallásos ideológia, amely a középkorból az újkorba ment át, őt is befolyásolta« (2). Ebben a vonatkozásban nem hagyhattam figyelmen kívül azt sem, hogy Comenius tanulmányai, utazásai és működése során, valamint tudományos tájékozódásainak következtében fejlettebb gazdasági, politikai étellel és kulturával ismerkedett meg, s ennek megfelelően pedagógiai nézőpontja is alkalmazkodott az új feltételekhez; illetőleg pedagógiai fölfogásmódjába is belevegyültek az általa tapasztalt haladó nézetek és következményei. Pl. a »De cultura ingeniorum« c. beszédében, azután a »Gentis felicitas«-ban is olyan jegyekkel jellemezte a művelt ember képét, amely kétséget kizáróan magán viseli az előbb jelzett tényezőket. A magyarság elé példaképpül állította a fejlettebb államok életmódját, haladóbb életformáját, ahol virágzik az ipar, kereskedelem, magasfokú a kultúra, közbiztonság, egészségügy, jog, s egyre jobban háttérbe szorulnak a megcsontosodott és elavult nézetek; hangsúlyozza, hogy népes városok, szabad mesterségek, széles, mindenkire kiterjedő iskolák kellene, hol a tudással harcolnak az előítéletek ellen. »A lelki tehetségek kiműveléséről« c. beszédében a magyart »barbár« nemzetnek tartotta, megállapítja, hogy mindaddig nem volt meg ahhoz a cseh és magyar népnek a lehetősége, hogy fölemelkedjék. Elmaradtunk a művelt nemzetek mögött, és így semmi különös fényünk nincs, pedig nem lennének alábbvalóak náluk.

Nem nehéz mindennek kultúrpolitikai következményeire utalnom. Az is polgári szükséglet, midőn a »septem artes liberales« mellett a természeti és társadalmi ismeretek egyre szélesedő fogalmi köre jelentkezik nála. Nyilvánvaló, hogy a kialakuló kapitalizmusban a feltörő polgárságnak egyre több szüksége van ismeretre, mégpedig hasznos, az élethez szükséges ismeretanyagra. A magyar polgárosodás és kultúrpolitika értékelésében legutóbb hasonló eredményre jutott Vlado Ružička: Komenského rovesnici v Uhorsku a jeho vplyv na viedajšie uhorské školstvo (3) c. cikkében.

Az oktatás anyagának összeállításában Comeniust az a törekvés vezette, hogy a való világ megismerésével a tanulók az élethez szükséges ismereteket megszerezzék. Az iskola ezideig elsősorban földöntúli, irreális célok szolgálatában álló katekiztikus anyagot tanított. Comenius a vallásoktatás mellé a természet jelenségeinek vizsgálatát állította a gyermekek elé. Azt kívánta, hogy már a legkisebb gyermek érdeklődjék környezete iránt, s mindenről győződjék meg saját tapasztalata útján. A vallás tan, mint az oktatás anyaga, a hit mint a hozzávezető út, mellérendelt szerephez jutott a természetismeret és az idevezető érzékszervi tapasztalat, értelmi megismerés viszonylatában, mint ahogyan az öncélú nyelvi anyag mellé, sőt fölé kerekedett az ismeret, a reális tudásanyag, mint a nyelvoktatás anyaga.

Engels a szektárius mozgalmakat a korszak nagy forradalmi haladó mozgalmainak tartotta. Vallásos köntösük ellenére, s ennek sajátos ellentmondásában; ugyanez a helyzet a művelődési anyag tartalmi vonatkozá-

saiban is, midőn végső fokon az örökkévalóság, az Isten megismerése érdekében, de elsősorban a természeti valóság anyagán keresztül s a gyermek tapasztalata útján tárta a növendékek elé az oktatás az ismeretanyagot.

A De cultura ingeniorum-ban Comenius a panszofikus iskola feladatának a sokoldalú képzést jelölte meg. »Szükséges, hogy minden tehetség minden oldalról műveltesék, hogy aki embernek született, tanuljon meg embert mutatni.« A Schola ludus c. drámájának alcíme is »Encyclopaedia viva«. Az iskola tehát az egyetemes műveltség színtere, ahol mindenkit mindenre oktatnak. Ezt fejezi ki az Orbis Pictus bevezető része is, midőn a tanító így szólítja meg a gyermeket az Invitatio-ban: »Általviszlek tégedet mindeneken, megmutatok néked mindeneket, megnevezek tenéked mindeneket.«

A sokoldalú ismeretnek közvetlen haszna van az életben, eligazítást nyújt a természet jelenségeiben, a foglalkozási ágakban, az emberek megítélésében. Mindezek a polgári szemléletmóddal jelentkeznek. Maga a tananyag, mint ez tankönyveink elemzése során nyilvánvalóan kiviláglik, egyre inkább eltörlődik a reális ismeretek, ipar, kereskedelem, civilizáció, természeti jelenségek magyarázata felé, háttérbe szorítva a csupán vallási, transzcendens erkölcsi fogalmakat (4).

Eppen a Comenius nézeteiben megnyilvánuló kettősség vezetett arra, hogy pedagógiai nézeteinek, célkitűzéseinek, az oktatási célnak »távolabbi« és »közelebbi« perspektíváit elkülönítsem. Ez a feltevésem mindvégig termékeny munkahipotézisnek bizonyult, mert segítségével könnyebben és eredményesebben lehetett értelmezni az oktatási folyamat, módszer és eljárások egészét.

A Wolff Comenius filozófiai nézeteinek taglalásakor ugyancsak arra az álláspontra helyezkedik, hogy a végső cél Isten megtalálása, de az Istenhez fordulás, a »természettel« való foglalkozáson keresztül vezet, a szentírás mellett maga a természet, az ember is megismerési forrás. Comeniusról a természetismeret realitásán keresztül vezet az út Istenhez. Ennél fogva ennek megismerése a távolabbi Istenmegismerés felé ver utat (5). Úgy gondolom, analóg megoldás ez azzal, amit én a »távolabbi« és »közelebbi« célok elkülönítése és kapcsolata tekintetében állítottam.

A panszofisztikus iskola célkitűzésében megtalálható az örökéletre való előkészület mellett az evilági praktikus ismeretekben való kiművelés fontosságát valló nézete. A sokoldalú képzés azt a célt szolgálja, hogy a növendék megállja a helyét a termelésben, munkában, tudásban és kegyességben egyaránt (Schola latina, tribus partibus divisa). Ugyancsak a túlvilági és evilági élet együttesen jelentkező célkitűzésére vall Comeniusnak nemrég közrebocsátott, az írástanítással foglalkozó módszertani könyvének alábbi tétele is: »Az iskolák az ember műhelyei, amelyek edzik a felfogást és adottságot, melyek segítenek ahhoz, hogy az ember felkészüljön mindenre, amire csak az életben szükség lehet, sőt az örökkévalóságra is« (6). A panszofia célkitűzéséből is kiviláglik mindez. Comenius itt a következőt szögezi le: »Ugyanis a panszofiában nem csupán a lélek üdvösségét, hanem az élet dolgait is szem előtt tartjuk; s mivel a pogányok e téren a legjobban kiváltak, igen hasznos megfigyeléseket tettek, ezeket nem szabad büszkén eltávolítanunk. Ezért adjunk helyet annak, amit a

pogányok okosan, bölcsen, és jámborul gondoltak el, irtak le vagy fedeztek fel« (7).

A távolabbi és közelebbi célok kettéválasztása, illetőleg a kettő kapcsolatának illetően megmagyarázása vethet fényt véleményem szerint Comenius pedagógiai törekvéseinek transzcendens és egyben reális célkitűzésére. Igaza van Tettamanti professzornak abban, hogy végső ok gyanánt — és ez keretbe foglalja valamennyi nézetét — a teológiai szemléletmód jelentkezik Comeniusnál. A jövő élet, az örökkévalóság távoli kívánalmi mellett azonban határozottan kimutathatók az evilági élet polgári követelése. Comeniusnál kétségtelenül jogosult kettős célkitűzésről beszélni: egy távoliról és egy közelebbiről. A távoli transzcendens célkitűzés abban foglалható össze, hogy a gyermeket nem e világra, hanem az eljövendő örökkévalóságra kell előkészíteni. Ennek a transzcendens célnak a szolgálatában áll a teológiai képzés, a bibliai alapon nyugvó erkölcsstan és ennek következményei. Ugyanakkor azonban éppen a bontakozó polgári szemléletmódra jellemző mindaz, az általam »közelebbi«-nek megjelölt célkitűzés, amely az előzővel szemben reális, a kornak, polgári szemléletmódnak, praktikus életformának, a gyermek bontakozó érdeklődésének, tapasztalatainak, szükségleteinek megfelel.

R. Lochner Altal vitázva keresztény-humanista alapokból kívánja levezetni Comenius társadalommegváltó és egyéb törekvéseit. Azonban még ő is elismeri, hogy Comenius beletartozik a hanyatló feudális társadalmi rend és egy korai kapitalizmus szakaszának kialakulásába, ami nem hagyható figyelmen kívül álláspontjának mérlegelésekor (8). A vele vitázó O. Chlup, J. Patočka, és J. Brambora meggyőzően bizonyítják, hogy Comenius minden vallásossága mellett a feltörő polgárság érdekeivel szoros összhangban működött és a tapasztalat, valamint ésszerűség hangoztatásával beilleszkedett korába és előbbrevitte annak haladó gondolatait. Hangsúlyozzák, hogy Comeniusra az élet, történelmi és társadalmi impulzusok voltak az elsődlegések, politikai tevékenysége, harca és egész kálváriája (9). Ezen mitsem változtat Comenius mélyen vallásos felfogásmódja. W. Koch is azon az állásponton van, hogy Comenius elsősorban az őskeresztényi álláspontból indul ki és egy természetes, egyben azonban ésszerű Isten- és világszemléletre törekszik. Ő is elismeri azonban, hogy nem hagyták nyom nélkül Comenius munkásságát, a kor tudományos, elsősorban természettudományos és filozófiai haladó gondolkodói sem. Emellett Comenius nemcsak egy túlvilági üdvösségre gondolt, hanem a világnak és az emberiségnek tökéletesítésére is (10).

A Comenius világnézetéről folyt vitát R. Alt éppen azzal zárja le, hogy Comenius vallási burokból megnyilvánuló nézetei visszatükrözik a kor gazdasági és társadalmi struktúráját és előmozdítják a haladó követelmények valóra váltását, ennél fogva mind tartalmi, mind társadalmi funkciójuk messze túlhalad a csupán vallási szférákon (11). A 17. században, ebben a sajátos, a feudalizmus és kapitalizmus mesgyéjén álló időszakban általában jellemző ez a kettősség. A végső célok és okok magyarázatában többen még akkor is változatlan isteni függést kerestek, midőn a természet és társadalom, a megismerés közvetlen területein alapvetően új, haladó, reális, a meghaladott ideológiával mérészen szembeforduló nézeteket vallottak. Elég ebben a vonatkozásban csupán Baconra utalnom,

akinek idolum-tana egyenesen az elhagyott és meghaladott rend kritikai bírálatát jelentette, ugyanakkor — amint erre Engels rámutatott — maga is következetlen maradt a végső okok tekintetében. »Baconnál mint első alkotójánál, a materializmus még naiv módon magában hordozza a mindenoldalú fejlődés csiréit. Az anyag költőien érzéki ragyogással mosolyog az egész emberre. Maga az aforizmak formájában előadott tan ellenben hemzseg még a teológiai következetlenségektől« (12).

Nem nehéz kapcsolatot találnunk az egyébként Bacont igen nagyra-becsülő Comenius ezirányú nézetei és az előbb említett idolum-tan között. Ebben a vonatkozásban elég csupán a »Via lucis«, az »Unum necessarium«, az »scholasticis labyrinthis exitus in planum«-ra utalnom. Mindezekben Comenius az előítéletekkel, a régi rend megrögzött maradványai-
val küzd, annak ellenére, hogy annak forradalmi megváltoztatásáig, a fennálló osztálytagozódás ezúton történő megszüntetésének gondolatáig nem jut el. Dolgozatomban nem mentem el messzebb, mint addig, hogy eme eszmei állásfoglalás kettősségét vázoltam és azt állítottam, hogy Comeniusnál már felbukkannak a polgári-rendre jellemző gondolatok, a kapitalista termelés újszerű szükségleteihez tartozó fogalmak, amelyek a tananyagban is helyenkint fellelhetők. Azt azonban nem állítottam, hogy a kialakult polgári társadalom gazdasági rendjéről lehet nála beszélni.

*

A transzcendens és reális célok kettőssége, illetve ezek ellentmondásának egysége, egymásmellettsége — mint az előzőkben is láthattuk — kétségtelenül megállapíthatók Comeniusnál. Tettamanti professzor véleményének egyes helyein vitatja Comenius nézeteinek ellentmondásos jellegét, de azután már — és ezzel teljesen egyet lehet érteni — arra a következtetésre jut ő is, hogy »világosan kell látnunk a 17. század emberének, s így Comeniusnak gondolkozásában jelentkező ellentmondásokat, a kapitalista társadalmi rendet előkészítő, még kiformálatlan polgári gondolatnak itt-ott készülődő harcos szembenállását a feudális társadalmi rend hagyományai-
val, ideológiai rendszerével. Hangsúlyozza azonban, hogy Comeniusban ezek nem tudatosultak. Magam is úgy vélem, hogy ezek a hatások — melyek kétségtelenül kettős irányultságúak — megvoltak és hatottak Comeniusra természetesen akkor is, ha ezek kettősségét önmagában nem tudatosította.

Eltér véleményünk abban is, hogy Comeniusnál materialista kiindulópont-
pontról, illetve nyomokról beszélek. Csupán annyit állítok: *Comeniusnál az idealista-teológikus szemléletmód mellett kétségtelenül megtalálható Bacon, Campanella és egyéb befolyások alapján az érzékszervi megismerés jelentőségét és megbízhatóságát valló tétel, ami pedig alapjában materialista felfogás csiráját is magában rejti.* A kettő nem zárja ki egymást. Itt is utalhatnánk elsősorban az Orbis pictus-ra és a Januara. Az Orbis pictus képei közül az érzékszervről és az agy feltárásáról rajzoltakra, a »Physicae synopsis«-nak az érzékszervekről szóló részére, a »Methodus linquarum« 10. fejezetére, stb. Magam sem tudok azonban teljesen egyet-
érteni azzal a túlzó véleménnyel, amit ezen a téren pl. Robert Alt képvisel. Ő ugyanis túlzottan állítja, hogy Comenius a megismerés terén materialista és megtaláljuk nála a materialista ismeretelmélet alapjait (13).

En azt a megszorítást teszem, hogy ezek a materialista elemek *együtt* szerepelnek az idealista nézőponttal. Az azonban kétségtelen, hogy nem lehet tiszta idealista nézőpontnak tekinteni Comenius azon véleményét pl., hogy ne a szavakat, hanem a dolgokat ismerjük meg, ne a véleményeket, hanem a tényeket, ne a betűket, hanem a természetet. Ennek alapján fejt ki a szemléletesség elvét, innen ered a tanulók meggyőződésére való törekvés, a megfigyelés jelentőségének hangsúlyozása. Egyszóval a valóság megismerhető — vallja Comenius és a szenzualista filozófia alapján hozzáteszi: »Az érzékek a legfontosabb és folytonos vezetők a tudományhoz, mert ezek képezik a tudománynak szilárd alapjait« (14).

Tettamanti professzor később megértőbben értékeli ezeket a materialista elemeket s — bár továbbra sem ért egyet azzal, hogy Comenius törekszik a tudás és hit ellentétének kibékítésére — ő is azt írja, hogy »valóban előremutatónak értékeljük eklektikus gondolkodásának materialista elemeit«. Magam sem állítottam Comeniusról, hogy materialista, csupán annyit, hogy nézeteiben idealista és materialista elemek találhatók meg, s a polgári haladás szolgálatában álló forradalmi jellegű újításokat találhatunk pedagógiájában; ezért teljességgel magamévá tehetem — s értekezésemben ezt ugyanilyen értelemben hangsúlyoztam — Tettamanti professzor megállapítását: »egyáltalában nem kisebbítjük, nem értékeljük le Comenius történeti érdemeit, a polgári haladás szolgálatában állított csakugyan forradalmi újításokat tartalmazó pedagógiájának történeti jelentőségét. Valóban előremutatónak értékeljük eklektikus gondolkodásának materialista elemeit; azokat a tételeket, amelyek azt mondják ki, hogy úgy ismerjük meg a dolgokat, ahogyan azok vannak, stb.«

Fenti okok miatt nem tudom Comenius álláspontját objektív idealizmusnak sem minősíteni, bár kétségtelen, hogy nehéz terminológiai keretbe foglalni irányzatokat, s egy kicsit erre is hajolhatunk. Úgy vélem azonban, hogy mint Baconnál, Comeniusnál is föllelhetők idealista és materialista elemek, bár az utóbbinál a teológiai irányultság erőteljesebb. Bizonyos, hogy Comeniusról hatottak újplatonikus, skolasztikus, és egyéb hatások, melyek eklektikus formában mutatkoznak meg műveiben. Alapvetően azonban mégis szenzualista volt, s ebből a szempontból materiális, közvetlenül a tárgyból kiinduló nézőpontot tett magáévá. Helyesen világitanak rá (15) arra, hogy akik csak a végső vallásos célkitűzést látják, a kérdés egyik, bár mindenesetre jelentős oldalát vizsgálják; a másik oldal azonban, melyre kevésbé figyelnek fel, az az élő tapasztalati anyag, konkrét megfigyelések, s a megismerésbe vetett hit (16), amely a kor gyakorlati érdeklődésével áll a legszorosabb kapcsolatban. Comenius demokratikus nézőpontja ezen, szinkritikus módszerére jellemző materiális kiindulópontjával egyetemben különösképpen méltánylásra méltó.

Comenius szenzualizmusát illetően ahhoz a véleményhez csatlakozom, hogy Comeniusnál, ha nem is következetes, de csírájában megmutatkozó materialista felfogásmódot is találhatunk. Ki tagadhatná ugyanis, hogy Comenius alapvetően idealista világnézete mellett a megismerés biztonságába vetett hite, valamint az objektív valóság megismerhetőségéről való álláspontja és ennek nyomán haladó pedagógiai elvei, a materializmus felé készítik elő az utat?

Magából Comeniusból hozhatnék fel bő példaanyagot. A korlátozott terjedelem miatt csupán az alábbiakra utalok:

Az érzéki megismerésben az érzékszervek döntő szerepére vonatkozóan jó bizonyíték az Analitikus didaktika egyértelmű meghatározása: »53. Mivel azonban mindent az érzékszervek közvetítenek (hisz az értelmi elmélkedések is érzékszervekkel felfogott bizonyos jegyekből állanak) s az idegen tanúságtételt szintén csak érzékszervvel lehet felfogni (különösen hallással), úgy látszik, hogy az értekek az a kapu, amelyen az ember belsején kívül lévő dolgok, a lélekbe léphetnek, mert minden éppen csak ezen az úton haladhat be. Ezért nagyon is igaz a filozófusok ama kijelentése: »Semmit sem foghat fel az ész, amit előbb nem érzékeltünk.« LXXXIII. Az értekek az ismeretek elülső és állandó vezetői. Toldalék: Első helyen és állandóan kell tehát őket gyakorolnunk.» (16).

Tettamanti professzor hasonlóképpen méltányolja Comenius álláspontjának belső ellentmondásait, s bizonygatja, hogy Comenius »a merev szenzualisztikus állásponton rést üt«, s hivatkozik arra, hogy magam is észrevettem a Comenius-féle ismeretelmélet következetlenségeit. Mégis úgy véli, hogy »némi túlzásokra« ragadtattam magam, a szenzualista jelleg megállapításánál. Minthogy a munka még nem jelent meg, csupán utalok arra, hogy a megértés mozzanatát elemeztem. Azt állítom, hogy a szenzualizmuson túlmenően felcsillan már nála az analízis és szintézis egységének igénye, de a tények igazságát, főképpen analógiák, példák segítségével, mintegy párhuzamosan alkalmazta. Comenius didaktikájában azonban a megértés mozzanata, az elvont, általánosított megismerés tekintetében következetes képet nem látunk, csupán csíráját fedezhetjük fel ez útnak, de teljes kifejtéshez, az absztrakció, fogalmi gondolkodás felismeréséhez és tudatos alkalmazásának jelentőségéhez alig jutott el.

Egyáltalán nem vonom kétségbe, sőt lépten-nyomon hivatkozom rá, mondanivalóimat arra építem, hogy Comenius az észnek, az értelem művelésének nagy szerepet tulajdonított. Ennek ellenére nem mondható, hogy a megismerés útján az absztrakció teljes jelentőségéig, a fogalmi gondolkodás feltárásáig eljutott volna. Függetlenül attól, hogy a megismerésben döntően a kiinduló érzékszervi felfogást hangsúlyozza, az ismeret meghatározásánál is inkább tapasztalható »mintát« és »képet« különböztet meg, mintsem tárgyakat és azok fogalmait. Ennek bizonyításául a Didaktika analitika I. 8. alábbi megállapítását hozom fel: »Ahol tehát ismeret van, ott három összetevőt találunk: 1. a képet vagy mintát, 2. az ábrázoltakat, 3. az ábrázolót, másként mondva: 1. az eredeti képet, amely az ismeret tárgya, 2. az ábrázolt képet, amely az ismeret eredménye, 3. valamilyen eszközt, amellyel az eredeti képtől az ábrázolthoz eljutunk, mint amilyenek az érzékszervek, kéz, nyelv, stb. (Eszköz nélkül ugyanis semmi sem keletkezhetik.) Vedd el a gondolat örök forrásait, ahonnan, amelyekből képeit meríti, vagy az eszközt, amelyekkel alkotja őket (érzékszervek, kéz, nyelv), nem lesz képes alkotásra, eltűnik, mindenféle ismeret« (17) — írja Comenius:

Továbbra is állítom: Comeniusnál egy minden esetben fellépő érzékszervi kiindulás kap hangsúlyozottan szerepet, emellett azonban több helyütt és többször utalás történik az érzékszerv mellett az értelmi erők funkciójára is.

*

Problémaként felvetődött, hogy Comenius műveiben törekedett-e a tudás és hit ellentétéinek kibékítésére. *A tudás és hit ellentétének kibékítését, a világi tudomány és a biblikus tanítások összeegyeztetését Comenius mindvégig szorgalmazta.* Hivatkozhatnék ebben a vonatkozásban a Pansophiae prodromus alapvető megállapításaira, a Panorthosia első tíz tételére. Az egész Panorthosiának mondanivalója és felépítése rávilágít állításom helyességére. Ez a nemrég előkerült és csak most publikált késői panszofisztikus írás számtalan példával igyekszik bizonyítani, hogy a kinyilatkoztatást össze lehet egyeztetni az újabb filozófiával és természettudománnyal, hiszen az örökkévaló célok és az evilági célkitűzések egymással összefüggő sort alkotnak O. Chlup akadémikus »mindenek elrendezésével az emberiség egységéért« c. tanulmányában kifejti, hogyan »igyekezett összeegyeztetni Comenius az újonnan születő természettudományt a kinyilatkoztatással« (18). Ebben az értelemben elemzi Comenius kortörténeti helyét, haladó pedagógiai gondolatait és polgári felfogásmódját P. Vajcik is (19). Éppen ezen a téren található meg a Comenius és Descartes közti nézeteltérés csírája. Hartlib »Conatuum Comenianorum Praeludia« címen Oxfordban 1637-ben, majd Londonban 1639-ben »Pansophiae prodromus« címmel kinyomatta Comenius panszofisztikus nézeteinek hozzá elküldött tervezetét, s elküldte kora jelentős filozófusainak, politikusainak, többek között Descartesnek is. Ő udvariasan megdicsérte a szerző szándékát, de éppen a tudomány és hit ellentétének összebékítési kísérlete miatt élesen bírálta és elutasította törekvéseit. 1638 augusztusából keltezett levelében (20), a következőket írja: »A szerző éleselméjű és nagytudományú embernek bizonyul és olyannak, akiben ezenfelül sok becsületesség és buzgóság is van a közjó iránt... Az a cél, amelyet maga elé tűz, tudniillik, hogy egy könyvbe gyűjtse össze mindazt, ami hasznos az összes többiben, nagyon is jó lenne, ha kivihető volna, de attól tartok, hogy nem az...« Az ész bizonyítékai helyébe és a tudományos eredmények mellé a kinyilatkoztatás dogmáit állítja és így »túlságosan össze akarja kapcsolni a vallást és a kinyilatkoztatott igazságokat azokkal a tudományokkal, amelyeket csak természetes okoskodással lehet megszerezni«. Egyébként Comenius az Unum necessariumban (1668) veszélyesnek tartja Descartes okoskodását, a mindenben való kételkedést, de helyesli a tudományok megismerésénél alkalmazott fáradozását, s 1645 február 8-án keltezett levelében, melyet Heveliushoz írt Elbingből, hangoztatja, hogy a kinyilatkoztatás és a sok tudományos tapasztalat, főképpen a természetről szerzett ismeretek együttesen vezetnek el az evilági és örökkévaló tökéletesedéshez. A kettőnek együttes megbékélésben kell szolgálnia az emberiség üdvét. Ennek feltételül tudós kollégium összehívását és tudósok, teológusok együttes munkáját jelöli meg.

A XVII. század egész tudományos bölcselete, pedagógiája, művészete feszültségektől izzó levegőben született meg. Új távlatok nyíltak a fölfedezések, tudományos eredmények számára, melyek a középkori ember szűk szemléletéhez képest hihetetlenül megnövekedett horizontot jelentettek. Ebben a forrongó időszakban Comenius hányatott életének minden rezdülésével népét kívánta szolgálni, egyben a népek felemelésének gondolatát hirdette. Az egyre magasabb szintre törő tudományos elméletek, felfedezések és gondolatok lelkesítették, bár hitében, sőt misztikus csoda-

várásában állhatatos maradt. Amiként azonban egy-egy társadalmi formáció különböző fejlődési szakaszokat rejt magában, akképpen a vallás is heterogén, mögötte és vele haladó és visszatartó erők küzdhetnek meg a legkülönbözőbb mértékben. Kétségtelen, hogy a cseh testvérek szektája biblikus és egyben demokratikus hagyományaival módosult szociális törekvéseivel alapvető hatótényező volt Comeniusra: az egyetemi évek, tanulmányok, utazások, haladó bölcséleti és tudományos eredmények azonban át- meg átszötték a maguk polgári színezetével ezt a hitvallást és ezek a hatótényezők *együttesen* korszerű, a feltörő polgárság igényeit támogató panszofisztikus, világmegváltó és egyesítő törekvésekbe ágyazott pedagógiában nyertek reális hordozót. Comenius éppen ezért vált az újabb, tudományos alapokra helyezett pedagógia megalapozójává.

JEGYZETEK

- (1) Robert Alt: Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys, Berlin, 1953, 23. l.
- (2) Bakoš L': Svetový význam diela J. A. Komenského, Jednotná Škola, 1955, 1. sz. 86. l.
- (3) Jednotná Škola, XII. évf. 2. sz. 202—224. l.
- (4) Vö. Geréb György: Az Orbis Pictus, mint egyik első illusztrált gyermekkönyvünk. Tiszatáj, 1955. 1. sz. kny. 5. l.
- (5) August Wolff: Amos Comenius als Pädagoge. Schule und Nation. 1956, 2. évf. 3. sz. 9. l.
- (6) Jan Amos Komenský: Počátkové čtení a psaní. Praha, 1946. 36. §.
- (7) Comenius: Prodomus 58. pont.
- (8) Rudolf Lochner: Johann Amos Comenius, ein Erzieher zu Humanität. Schule und Nation. 2. évf. 2. sz. 6. l.
- (9) Otokar Chlup, Jan Patočka, Josef Brambora: Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys. Schule und Nation. 2. évf. 2. sz. 8. l.
- (10) Walter Koch: J. A. Comenius und seine Pansophie. Schule und Nation. Schwelm, II. évf. 2. f. 3. l.
- (11) Robert Alt: Válasza a Schule und Nation vitacikkeire. 1956. 2. évf. 4. sz. 8. l.
- (12) Engels: Anti-Düring. 1948, 366—367. old.
- (13) Robert Alt: Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys (Berlin, 1953), 38. l.
- (14) Comenius: Methodus ODO II. 114. l.
- (15) Otokar Chlup, Jan Patočka, Josef Brambora: Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys. Schule und Nation. 2. évf. 2. sz. 8. l.
- (16) Comenius: Analitikus didaktika 53.
- (17) Comenius: Analitikus didaktika I. 8.
- (18) O. Chlup: Všenáprava, Praha 1950, 1—12. l.
- (19) Peter Vajcik: J. A. Komenský, pokrokový pedagóg a bojovník za svetový mier. Jednotná Škola, 1957. 2. sz. XII. évf. 129—150. l.
- (20) J. Kvačala: Analecta Comeniana, Iurevi, 1909, 30—31. l.

Д-р. Герерб:

КОМЕНСКИЙ, КАК ДВУЛИКИЙ ЯНУС И КУЛЬТУРНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ РАЗВИВАЮЩЕЙСЯ БУРЖУАЗИИ

Автор в своей работе «Основные черты дидактических воззрений Коменского» только прикоснулся проблемы мировоззрения и теории познания. Коменский развернул свое действие на пределе феодализма и образующегося капитализма, и этом объясняется противоречивый способ его взглядов. В конечном счете он основывает все на трансцендентном, божественном происхождении, и помимо материала библического влияния включают в себе и прогрессивные философские, относящиеся к естествознанию и общественные взгляды эпохи.

Помимо идеалистического-теологического способа взглядов, под влиянием Бакона, Кампанеллы и других он признает значение и надежность познания органами чувства, что в основе является материалистическим тезисом. Он стремился к примирению знания и веры.

Его сензуализм не исключает, что он проходил тесно взятый опытный материал, хотя понятийное абстрактное мышление находится только в зародыше в его способе взглядов по теории познания.

Georges Geréb:

LE VISAGE À LA JANUS DE COMENIUS ET LES PRÉTENTIONS À LA CULTURE DE LA BOURGEOISIE ASCENDANTE

Dans son ouvrage intitulé «Les principes fondamentaux des vues didactiques de Comenius, l'auteur n'a fait que mentionner les problèmes concernant les idées sur le monde et la théorie des connaissances. Comenius travaillait à la lisière du féodalisme et du capitalisme en formation ce qui explique les contradictions de ses vues. En dernière analyse il ramène tout à l'origine transcendante, divine, mais ses buts les plus proches sont positifs, aussi contient-il, en dehors de la matière biblique à effet, les vues philosophiques, scientifiques et sociales progressives de l'époque.

À côté de la façon de contempler les choses idéaliste-théologique, il professe, influencé par Bacon, Campanella et d'autres, l'importance et l'acertitude de la cognition par les sens ce qui est au fond une thèse matérialiste. Il a insisté sur la réconciliation du savoir et de la foi.

Son sensualisme ne l'empêche pas de dépasser dans le domaine de la cognition la matière empirique proprement dite bien que la méditation abstraite ne se trouve qu'en germe dans sa manière de voir cognitive.

Megjelent 350 példányban

Felelős kiadó a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja

Szegedi Nyomda Vállalat 57-3426

Felelős vezető: Vincze György